

Лекція 13. Особистість злочинця як об'єкт кримінологічного дослідження

План

1. Поняття особи злочинця.
2. Основні підходи до проблеми особи злочинця.
3. Структура особи злочинця.

Література:

1. Бедь В. В.. Юридична психологія: Навч. посіб. 2-ге вид., доп. і переробл. Київ: МАУП, 2004. 436 с.
2. Денисов С.Ф. Особа злочинця у кримінологічній теорії України. Вісник кримінологічної асоціації України. 2020. № 1(22). С. 152-159.
3. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: У 3 кн. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. Київ: Ін Юре, 2007.

1. Поняття особи злочинця

Серед найбільш складних і найменш досліджених кримінологічних проблем є питання про особу злочинця. Жоден кримінолог не може оминати проблеми, пов'язані з людиною, яка вчиняє злочини. **Злочин** – це акт людського волевиявлення, що виражається у певних вчинках, які формуються соціальним портретом, морально-психологічними рисами і властивостями, а також фізіологічними особливостями особи. Цілеспрямоване вивчення та пізнання особи злочинця дозволить правильно організувати та здійснювати припинення злочинів і запобігання їм. З іншого боку, протидія злочинності є неможливою без вивчення характеристик окремих злочинців, які повинні розглядатися не просто як система ознак, що характеризують суб'єкта злочину, а як прояв у конкретній ситуації рис особи – комплексу соціально-демографічних, психологічних і моральних характеристик особи злочинця. Отже, *дослідження особи злочинця дозволяє виявити як причини вчинення злочину (складову частину детермінаційного комплексу), так і механізм його вчинення (механізм злочинної поведінки).*

Згідно КК України, *суб'єктом злочину* є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

Види суб'єктів: загальний та спеціальний. Поняття *загального суб'єкта* містить сукупність трьох ознак, що є обов'язковими для особи, яка вчинила злочин. *Кримінальній відповідальності та покаранню може підлягати особа тільки при наявності таких ознак: а) фізична, б) осудна; в) яка досягла певного віку. Спеціальний суб'єкт* – це особа, яка, крім обов'язкових загальних ознак, має додаткові спеціальні (особливі) ознаки, передбачені в Особливій частині КК України для суб'єкта конкретного складу злочину. Ці спеціальні ознаки можуть стосуватися службового становища, фаху (військовий, лікар), характеру певної діяльності (підприємець) тощо.

Використовуючи поняття «особа злочинця» (суб'єкт злочину) треба мати на увазі *соціально-правову характеристику людини*, яка вчинила злочин. Ефективне запобігання злочинам можливо лише тоді, коли основна увага звернута до особи злочинця, оскільки саме особа виступає носієм основних причин їх вчинення.

Отже, *особливості, які породжують злочинну поведінку, повинні бути безпосереднім об'єктом запобіжного впливу, і тому проблема дослідження особи злочинця відноситься до переліку основних і поряд із тим – найбільш складних в кримінології.*

2. Основні підходи до проблеми особи злочинця

Існує два основних підходи до вирішення проблеми особи злочинця. Представники першого (І.М. Даньшин, А.І. Долгова, Н.Ф. Кузнецова) вважають, що *особа злочинця суттєво відрізняється від особи законослухняного громадянина такою ознакою, як суспільна небезпечність.* Надається таке *визначення особи злочинця: це сукупність істотних і стійких соціальних властивостей та ознак, соціально значущих біопсихологічних особливостей індивіда, які, об'єктивно реалізуючись у конкретному вчиненому злочині, надають вчиненому діянню характеру суспільної небезпечності, а винній у ньому особі – властивості суспільної небезпечності, у зв'язку з чим вона і притягається до відповідальності, передбаченої законом про кримінальну відповідальність.*

Таке розуміння поняття «особа злочинця» сформувалося в радянській кримінології. Такий підхід є формальним і не враховує мінливості сучасної злочинності, яка дуже залежить від зміни законодавства про кримінальну відповідальність. Існує також *альтернативний погляд на проблему*, який заперечує аргументи прихильників попереднього підходу. **А. Ф. Зелінський, Ю. Д. Блувштейн, Я. І. Глінський** звертають увагу на той факт, що закони про кримінальну відповідальність є мінливими. Є невелике коло так званих *«вічних» злочинів* (умисні вбивства, крадіжки, зґвалтування), а більшість деліктів можуть бути криміналізовані й декриміналізовані залежно від розсуду законодавця, тому і не може бути однієї властивості, що притаманна тільки тому, хто порушує закон про кримінальну відповідальність. Не можна формулювати загальне поняття «особа злочинця», включаючи до нього всіх тих, кому винесено обвинувальний вирок.

А.Ф. Зелінський вважав, що *особа злочинця* – це сукупність соціально-демографічних, психологічних і моральних характеристик, тією чи іншою мірою типово притаманних особам, винним у злочинній діяльності того чи іншого типу. Про злочинців, які вчинили злочини з необережності, можна говорити, що в них наявні деякі антисоціальні погляди, певне негативного ставлення до правил співжиття і відсутність умисного вибору протиправної поведінки. Тому їх потрібно зараховувати до категорії *«особи, що вчинили злочини»*. Отже, головним є врахування умисного характеру систематичної злочинної поведінки для того, щоб говорити про категорію «особа злочинця».

О.М. Костенко сформулював поняття *«соціопатична особистість»*. Він вважає, що людина є *«тримірною» істотою* і складається з: 1) *прошарку «фізична річ»*; 2) *прошарку «біологічна істота»*; 3) *прошарку «соціальна особистість»*. Злочинний характер поведінки людини визначається саме останнім прошарком (а точніше – волею і свідомістю людини, які знаходяться у стані свавілля та ілюзій). *Злочинна поведінка* – це свого роду *соціальна патологія*, оскільки є проявом комплексу свавілля й ілюзій (*особливого стану, що не узгоджений із законами природи*). Поняття *«особистість злочинця»*

обмежує дослідника пізнанням якостей людини, яка вже вчинила злочин, а термін «криміногенна особистість» передбачає існування у людини таких властивостей, які здатні породжувати виключно злочинну поведінку.

Особа злочинця є складним поняттям, що утворюється поєднанням загальносоціологічного поняття «особа» і юридичного – «злочинець». При вживанні поняття «особа злочинця» слід мати на увазі саме «соціальне обличчя» людини, яка вчинила злочин. Не можна ототожнювати поняття «особа злочинця» і «злочинна особа», оскільки перше не існує поза вчиненим злочином і властивостями суб'єкта злочину. Не можна також ототожнювати в кримінології поняття «особа» и «особистість».

Поняття «особистість» включає в себе єдність, структуру й інтеграцію усіх аспектів індивідуальності, що надає їй своєрідність. *Світогляд* постає як основа, що організує установки, оцінки, мотиви, відчуття та схильності в єдине ціле. В ньому зосереджуються внутрішньо-індивідуальні та специфічно-соціальні ознаки, які визначають характер її поведінки та мислення. **Особистість** – це «соціальне обличчя людини», те, ким вона стала в процесі соціального та психологічного розвитку, формування та самореалізації. Поняттям «людина» визначається особливий вид живої істоти в єдності її біологічної природи і соціальної сутності. Під «індивідом» розуміють окремого представника роду «*Homo sapiens*». Поняття «особа» фіксує соціальні якості індивіда.

3. Структура особи злочинця

Поняття і структура особи даються через систему соціальних позицій і ролей, людську діяльність або внутрішню ідеальну сторону, через структуру людських потреб, психічних властивостей індивіда та його свідомість.

Цілісний підхід до вивчення особи реалізується в рамках філософської науки, одним із завдань якої є вироблення методологічних підходів до вивчення особи та визначення її поняття. Існування людини неможливе без приналежності до соціальної форми руху матерії, суть якої становить людська діяльність в різних сферах природи і суспільства. *Внутрішньою (ідеальною)*

сторонаю людської діяльності є свідомість – активне, цілеспрямоване відображення соціальної дійсності.

Філософський підхід, який випливає з положень про приналежність людини до соціальної форми руху, є методологічним для інших наук, які вивчають особу, зокрема для соціології, загальної і соціальної психології та ін.

Соціологію – науку про найбільш загальні закони розвитку суспільства – особа цікавить її з точки зору приналежності до певної макроструктури (тобто *соціально-типологічні властивості*, які характеризують особу як громадянина держави, представника конкретної нації або іншої спільності людей, а саме соціальні позиції і ролі індивіда, його психологічні якості). Під *соціальною роллю* особи розуміють не визначений образ очікуваної поведінки особи, яка займає певну соціальну позицію, а об'єктивно можливий спосіб її поведінки.

Психологічні властивості особи входять в її соціологічну структуру, в якій вони є вираженням масових психічних явищ, оскільки психіка індивіда цікавить соціологію як форма буття правового та суспільної свідомості мікрогрупи. Загальна психологія при вивченні людини робить наголос на її внутрішні психічні процеси і стани (мотиви, установки, мотивацію та ін.).

Зазначені підходи використовує і кримінологія, застосовуючи до особливостей свого *предмета дослідження* – *особу, яка вчинила злочин*.

Філософський підхід дозволяє підкреслити соціальні якості такої особи, методологічно правильно вирішити питання щодо співвідношення соціального і біологічного в особі злочинця.

Соціологічний підхід дозволяє встановити соціально-демографічний портрет злочинця і виявити фактори, які впливають на формування його особи на макрорівні.

Психологічний підхід дозволяє встановити особливості психіки такої особи, а використання досягнень соціальної психології допомагає виявити фактори, що впливають на формування особи злочинця на макрорівні, визначити такі соціальні ролі і соціальні позиції, які об'єктивно є найбільш криміногенними.